

СВІТ МОВИ – СВІТ У МОВІ

МАТЕРІАЛИ VII Міжнародної наукової конференції

Київ 2023

**Міністерство освіти і науки України
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні НАН України
Лодзинський університет
Шуменський університет
імені Єпископа Костянтина Преславського**

СВІТ МОВИ – СВІТ У МОВІ

МАТЕРІАЛИ

VII Міжнародної наукової конференції 27 жовтня 2023 р.

УДК 811
ББК 81.2

Рекомендовано до друку Вченою радою факультету
іноземної філології Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова (протокол № 5 від 14 грудня 2023 р.)

Світ мови – світ у мові: матеріали VII Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 27 жовтня 2023 р.; Український державний університет імені Михайла Драгоманова): тези доповідей / уклад. І. В. Воловенко, Т. В. Слива; за заг. ред. Ю. В. Кравцової. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. 285 с. електронне видання

ISBN 978-966-931-299-0

Збірник містить тези доповідей учасників наукової конференції, де розглядаються актуальні проблеми історичного розвитку мови, взаємозв'язку мови та мислення, мови як феномена культури, її ролі в міжкультурній комунікації, мовної семантики, лексико-граматичних інновацій, функціонування мовних засобів у різних типах дискурсу, сутності мовної особистості, прикладні аспекти вивчення мови.

Призначено для філологів – учених, викладачів, студентів.

ISBN 978-966-931-299-0

© Автори статей, 2023

© Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, 2023

ЗАСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ ОБРАЗНИХ ЗНАЧЕНЬ ЛЕКСЕМ НА ПОЗНАЧЕННЯ ПІР РОКУ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Однією з найважливіших структурно-семантичних властивостей слова є образність. Порівняно з іншими мовними одиницями слово має найбільший образний потенціал, воно здатне відображати асоціативні зв'язки явищ позамовної дійсності, втілювати уявлення людини про навколишній світ. Образ як категорія відображення перетворюється на знак саме за допомогою слова.

Дослідження образності в лексико-семантичному аспекті було започатковано О. О. Потебнею («Думка і мова», «Із записок з теорії словесності. Поезія і проза. Тропи і фігури», «Психологія поетичного та прозового мислення», «Естетика і поетика слова» тощо) та Ш. Баллі («Французька стилістика»). «Образність насамперед аналізують як здатність викликати за допомогою мовних засобів наочно-чуттєві уявлення, а також як уміння оперувати наочно-образними уявленнями, які постають і перетворюються у свідомості людини» [4, с. 72]. Наразі теорія образності є самостійним напрямом сучасної лінгвістики (передусім семантики та стилістики).

Образність лексичних одиниць традиційно вивчали у зв'язку з дослідженням ідіостилю письменника або загальних закономірностей мови художнього твору. Поступово лінгвісти переходять від дослідження образного вживання слів у мовленні до аналізу образності як властивості слова, тобто як до факту мовної системи (Е. С. Азнаурова, А. Л. Коралова, М. І. Черемисіна, О. А. Юріна, Н. О. Ілюхіна та ін.). При цьому увага лексикологів та семасіологів зосереджена на структурі лексичного значення образних лексем, а також на особливостях їх функціонування в мовленні. Проте семантика образних лексем є недостатньо дослідженою. Потребують подальшого вивчення структурно-семантичні розряди і семантичні типи образних слів, власне образні лексеми, неекспресивні образні одиниці з предметним характером образності тощо.

Дослідження типології вербальних асоціацій, а також семантичних відносин між словом-стимулом та асоціатом дозволило нам виділити особливу парадигму – асоціативно-семантичну групу (АСГ), асоціативний зв'язок елементів якої підтверджується семантичним зв'язком. О. А. Юріна виділяє два структурно-семантичні різновиди образних засобів мови: мовні метафори та власне образні слова. Серед членів АСГ, кауземами (вихідними словами) яких є назви пір року, представлена низка власне образних слів, наприклад,

сніжнягідник (коралина), снігур. Вони є рефлексемами (членами АСГ) кауземи *зима*, з якою їх пов'язує сема 'сніг', експлікована в кореневих морфемах. Рефлексемою слова *весна* є лексема *веснянки*. У деяких лексемах виділяються лексико-семантичні варіанти з образним (метафоричним) значенням, наприклад, у слова *крупина* наявний ЛСВ «2. Атмосферні опади, схожі на дрібні кулясті зернята.» [3, 4, с. 372]).

Проте образності в певних контекстах можуть набувати інші лексеми (зокрема кауземи) унаслідок вживання в переносному значенні.

Так, у слова *зима* лексикографічно закріплене значення 'навчальний рік' [3, 3, с. 566], а лексема *весна* набуває значення 'рік' лише при позначенні віку кого-небудь [3, 1, с. 341]: *Можє, і вона була вродлива у свою сімнадцяту весну* (В. Коломієць).

Слід зазначити, що за умови одночасного використання усіх або кількох назв сезонів в одному контексті зазвичай актуалізується семантична ознака 'відрізок часу', при цьому сезонні слова не називають певну частину року, а вживаються на позначення невизначеного (абстрактного) проміжку часу: *Скільки літ – і скільки зим, і осей, і весен – а все здається: впливе нараз із очерету човен*. (В. Стус); *Була сподівана розмова / Минули літо і зима. / Тепер лиш мова Бажанова* (А. Малишко); *Проходжу їхні осей і весни* (Т. Коломієць). За одночасного вживання в текстах назв перехідних сезонів зазвичай актуалізуються антонімічні семи 'період відродження' (весна) і 'період в'янення' (осей): *Гетьте, думи, ви, хмари осей!* *То ж тепера весна золота!* (Леся Українка); *А в мене – в осей побрела весна* (С. Йовенко).

Окрім назви сезону, слово *весна* має ще одне, номінативно-непряме, лексикографічно закріплене значення – 'молодість' [3, 1, с. 341]). Ознака 'частина року' транспонувалась в ознаку 'частина життя (людини)': *Зараз весна твого життя*. (Л. Кудрик); *Я буду пити келих муки, Весь жах розлуки І поминать свою весну* (О. Олесь) та ін.

Ознака 'період життя людини' представлена також у семантичній структурі назв інших пір року, її актуалізація відбувається за умови переносного вживання сезонних лексем, хоча лексикографічно вона закріплена, поруч з весною, лише у слова *осей* як відтінок значення (//Час наближення старості, згасання почуттів, життя [3, 5, с. 766]): *Стала на порозі, як тихе літо, як видиво його, Тритузного, юності, що прийшло глянути на його осей* (О. Гончар); *Вже не весна, але іще не осей, Нашого літа ще засяє просей!*; *Іще не осей та вже нема кохання!* (В. Губарець); *О дерева життя, вже йде на зиму?* (В. Стус).

Слід також зазначити, що слово *весна* частіше, ніж інші сезонні слова, реалізує емотивні значення 'пора любові', 'пора надій',

‘щаслива пора’, ‘краща пора (року або життя)’: *Я першим поглядом завжди дивлюсь на тебе, тобі присвячую я літ своїх світання, весну думок, весну свого кохання.* (М. Вінграновський); *Бо не було весни у наших серці* (Леся Українка).

У нашому сприйнятті весна є періодом пробудження природи, літо – періодом зрілості, розквіту; осінь – періодом в’янення, але й періодом збору врожаю; зима – останнім, суворим періодом року (унаслідок чого в лексеми розвинулось переносне значення ‘глибока старість’, ‘смерть’). Таке сприйняття сприяло перенесенню відповідних значень на міжособистісні стосунки й соціальні явища: *І саме тут, як у казкових снах, Така жадана, трепетна і світла, Зустрілась нашій осені весна І сакурами ніжними розквітла* (В. Попелюшко); *І, як вино, світилась осінь, святкова осінь у душі.* (І. Жиленко); *Минуло ся кохане, Минула ся весна, Зморозив душу холод, Настала в ній зима.* (М. Колцуняк).

Образних значень назви сезонів набувають за умови вживання в певних контекстах замість своїх рефлексем: *Весна виникала, де тільки могла: трава на фронтонах, дощі і сухоти, і тепла бруківка; <...> квота весна зеленіла зі стін* (Ю. Андрухович), *Стирчать руїни, мов після чуми і пожежі, що пройшли нероздільно через село, а сліди притрусила зима* (В. Барка).

Можлива й зворотна заміна каузем рефлексемами: *Весна прийде, гаряче літо, чи морози* (О. Неприцький-Грановський); *Хай сніг чи небо голубе, Весна шумить чи плаче осінь* (Є. Будницька) лексеми морози та сніг реалізують значення ‘зима’, чому сприяє їх використання поруч з назвами інших пір року: весна – літо – морози; сніг – весна – осінь.

Усе зазначене ілюструє положення про те, що одним із основних способів надання слову образності є вживання його в переносному значенні, тобто провідне місце в актуалізації асоціативного (потенційного) значення лексеми належить передусім контексту. Перспективою дослідження є виявлення образних значень членів інших АСГ, зокрема тих, що формуються словами різних частин мови.

Література:

1. Гуцуляк Т. Є. Образність як елемент розмовного мовлення і як компонент мовної семантики. URL: <https://www.academia.edu/16880830>
2. Куньч З. І. Образність мовлення як ознака культури мови (на прикладі метафори). Український смисл. 2018. № 2018. С. 14–22.
3. *Словник української мови*: в 11 т. АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980.
4. Фоміна І. Л. Роль образності мовлення під час навчання. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія, 2014. № 11. Т. 1. С. 72–74.